

MƏHƏMMƏD FÜZULİ – 530
МУХАММЕД ФИЗУЛИ – 530
MAHAMMAD FUZULI – 530

UOT 371

Xurşud Cəlil qızı İsmayilova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi

ORCID-0000-0001-5171-0166

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(4\).69-73](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(4).69-73)

Könül Tariyel qızı İbrahimova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

Azərbaycan dili kafedrasının baş müəllimi

ŞƏRQ POEZİYASININ İNCİSİ – MƏHƏMMƏD FÜZULİ

Xurşud Джалил гызы Исмаилова

преподаватель кафедры Азербайджанского языка

Азербайджанского Государственного Экономического Университета

Кёнуль Тариел гызы Ибрагимова

старший преподаватель кафедры Азербайджанского языка

Азербайджанского Государственного Экономического Университета

ЖЕМЧУЖИНА ВОСТОЧНОЙ ПОЭЗИИ – МУХАММЕД ФИЗУЛИ

Khurshud Jalil Ismayilova

teacher at Azerbaijani language department

of Azerbaijan State University of Economics

Konul Tariyel Ibrahimova

senior teacher at Azerbaijani language department

of Azerbaijan State University of Economics

THE PEARL OF EASTERN POETRY – MUHAMMAD FIZULI

Xülasə. Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində silinməz iz qoymuş, həqiqətən də böyük şair və alim olub və olaraq qalır. Onun mükəmməl təhsili, elm və fəlsəfənin müxtəlif sahələrində dərin biliyi onun şəxsiyyətinin çoxşaxəlilyini vurğulayır. Onun əsərləri, o cümlədən qəzəl və qəsidələri bəşər təcrübəsinin müxtəlif tərəflərini əks etdirən emosionallığı və fəlsəfi dərinliyi ilə oxucuları sevindirməkdə davam edir. Belə bir irs dünya ədəbi mədəniyyətində layiqincə şərəfli yer tutur.

Açar sözlər: *əsərlər, Füzuli yaradıcılığı, lirika, poema, mahir sənətkar*

Аннотация. Мухаммед Физули был и остаётся поистине великим поэтом и учёным, чьё творчество оставило неизгладимый след в истории азербайджанской литературы. Его великолепное образование и глубокие познания в различных областях науки и философии подчеркивают многогранность его личности. Его произведения, включая газели и касыды, продолжают восхищать читателей

своей эмоциональностью и философской глубиной, отражая разнообразные аспекты человеческого опыта. Такое наследие заслуженно занимает почетное место в мировой литературной культуре.

Ключевые слова: произведения, творчество Физули, лирика, стихотворение, мастер

Abstract. Muhammad Fuzuli was and remains a truly great poet and scientist, whose work left an indelible mark on the history of Azerbaijani literature. His excellent education and deep knowledge in various fields of science and philosophy emphasize the versatility of his personality. His works, including ghazals and qasidas, continue to delight readers with their emotionality and philosophical depth, reflecting diverse aspects of human experience. Such a heritage deservedly occupies an honorable place in world literary culture.

Keywords: works, creativity of Fuzuli, lyrics, poem, master

Məlum olduğu kimi, Prezidenti İlham Əliyev dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 530 illiyinin qeyd edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Sənəddə göstərilir ki, Füzuli Azərbaycan bədii fikrinin inkişafında müstəsna yer tutan, Şərq ölkələri ədəbiyyatına güclü təsir göstərən qüdrətli sənətkardır və onun yubileyinin keçirilməsi şairin bədii-fəlsəfi irsini layiqincə dəyərləndirmək amalına xidmət edəcək.

Hərtərəfli biliyə malik mütəfəkkir kimi onun həyata, insana dərin məhəbbət aşılayan və daim gözəllik duyğusu ilə, ülvi ideallarla yaşamağa çağıran çoxcəhətli bədii-fəlsəfi irsi Azərbaycan xalqının bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi misilsiz mənəvi sərvətlərdəndir. Məhəmməd Füzuli anadilli poeziyanın mükəmməl nümunələrini yaratmış, Azərbaycan bədii dilini daha da zənginləşdirərək yeni zirvəyə yüksəlmişdir. Onun parlaq dühasının təcəssümü olan və bu gün də sevilə-sevilə oxunan əsərləri yarandığı ilk vaxtlardan geniş coğrafiyada yayılmış və müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Məhəmməd Füzuli istedadlı nümayəndələri ilə tanınan bütöv bir ədəbi məktəb formalaşdırmışdır. Öz müasirlərindən başlayaraq, sonrakı dövrlərdə Füzuli ənənələrinin davamçısı olmuş bütün görkəmli sənətkarlar bu nəhəng söz ustasının adını hər zaman ehtiramla yad etmişlər.

Füzulinin yubileyinin UNESCO tərəfindən qəbul olunmuş qərarla beynəlxalq səviyyədə layiqli şəkildə qeyd edilməsi milli mədəni dəyərlərin qorunmasına həmişə xüsusi diqqət və qayğı göstərmiş Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölməz şairin 500 illiyi müstəqil Azərbaycan Respublikasında keçirilən ilk dünya miqyaslı möhtəşəm mədəniyyət və sənət bayramı olmuşdur [1].

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin iftixarıdır.

Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi elminin banisi Fəridun bəy Köçərlinin Füzuli haqqında yazdıqlarına nəzər salaq: “Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatını fars və ərəb girdablarından dartıb çıxartmış və dörd yanını sarmış boşluq içərisində yeni doğulmuş ədəbiyyatı çiynlərinə almış və yenilməz addımlarla ta yüksəklərə qaldıraraq parlaq bir sentimentalizm ədəbiyyatı olmaq üzrə vaxtına təqdim etmişdir. Füzuli öz dühası ilə Azərbaycana parlaq klassik bir ədəbiyyat verdi” [2].

Füzulinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının hələ XVI əsrdə böyük tərəqqi qazanmasının əyani təsdiqidir.

Təsadüfi deyil ki, ilk Azərbaycan şairlərindən olan Füzuli ərəb və fars dillərinin təsirdən xilas olmaq üçün ciddi cəhd göstərmiş, sırf Azərbaycan xalq ifadələrindən istifadə edərək öz ana dilində yazmağa başlamışdır. Füzulinin əhəmiyyətini, onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki yerini daha yaxşı anlamaq və qiymətləndirmək üçün bütün bunlar nəzərə alınmalıdır.

Türk, fars, ərəb dillərində şeir və nəsr inciləri yaradan böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Süleyman oğlu Füzuli 1494-cü ildə Kərbəla şəhərində anadan olmuş, 1556-cı ildə vəba xəstəliyindən orada vəfat etmişdir. Bunu bir çox tarixi mənbələr də təsdiq edir və Füzulinin məzarı indi də bu şəhərdə yerləşir. Sağlığında Yaxın və Orta Şərqdə məşhur söz ustası kimi şöhrət qazanan Füzuli ədəbi yaradıcılığa çox erkən başlamışdır.

Azərbaycandan İraqa köçən şairin atası Süleyman, o dövr üçün oğluna mükəmməl təhsil verə bilib: ərəb və fars dilləri ilə yanaşı, riyaziyyatı, astronomiyanı, təbabəti, məntiqi dərindən öyrənmiş, sələflərinin – Firdovsi, Nizami, Xaqa-

ni, Hafiz, Nəvai və s. poeziyasını mükəmməl başa düşmüşdür. Füzuli, demək olar ki, bütün həyatını onun ən mədəni və zəngin şəhərlərindən biri olan Bağdadda keçirmişdir. Böyük Azərbaycan şairi orada yaşayıb boya-başa çatıb, “Şərqi yetişdirdiyi əsl şairlərdən biridir [4].”

Füzuli nəinki mahir şair, həm də ensiklopedik savadlı alim idi. Bunu bir tərəfdən onun məntiqi, həndəsəni və astronomiyani dərinədən öyrənməsi ilə bağlı öz açıqlamaları, digər tərəfdən qədim yunan fəlsəfəsi ilə bağlı peşəkar müzakirələri, Platon kimi müdriklərin əsərlərindən götürülmüş parçaların incəliklə təhlili aydın şəkildə təsdiqlənir.

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan türklərinin folklorunun əzəli kitabı olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un yaradıcısı, böyük Qorqudu dünyaya gətirən Bayat soyundandır. Yəqin buna görədir ki, onun bütün yaradıcılığına xalqın çox sevdiyi folklor və poetik forma olan bayatının xüsusi təravəti və səmimiyyəti hopmuşdur. Şeirlərinin ərəb-fars söz və birləşmələri ilə zəngin olmasına baxmayaraq, Füzuli yaradıcılığını hər bir azərbaycanlı üçün əziz edən məhz bu bayatı əhvalruhiyyəsi, gərayla melodiyası, Azərbaycan xalq poeziyasının dalğasıdır. Məhz bu keyfiyyətlər Füzulinin poetik dilini Azərbaycan poeziyası və ümumən Azərbaycan ədəbi dili tarixində mühüm mərhələyə çevirir. Onun yaradıcılığı məzmun və sənətkarlıq baxımından izahı çətin olan bir möcüzədir. İnsanlıq, alimlik zövq möcüzəsidir.

Füzulinin lirikasında insan, onun əzəmətli, parlaq camalı təbiətdə olan bütün varlıqlardan üstün, qiymətli göstərilmişdir. Şair öz əsərlərində bədii sözün qüdrəti ilə bir-birindən cazibəli, əlvan, gözəl surətləri yaratmışdır. Bir qəzəlində o yazır ki, qüdrətin çəkdiyi hər bir rəsm gözəldir, lakin sevgilinin rəsmi hamısından cazibəli çıxmışdır. Füzuli yaradıcılığında xalqilik birinci növbədə onun lirikasının əsas mövzusunun biri və hətta birincisi olan məhəbbətin tərənnümündə daha qüvvətli təzahür edir. Şair “Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?”, “Pərişan xəlqi-ələm ahu əfqan etdiyimdəndir”, “Tutuşdu gəm oduna şad gördüyüm könlüm”, “Ya rəbb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni” və başqa insan məhəbbəti, sevgili həsrəti, eşq və ayrılıq izzətləri tərənnüm edən bir çox qəzəlləri xalqın dilində əsrlərcə ona görə əzbər olmuşdur ki,

Füzuli bu şeirlərdə sadə insanların ruhuna, qəlbinə dərinədən nüfuz edə bilmiş, onların canlı hisslərini, kədər və izzətlərini həyat həqiqəti kimi yüksək bədii ümumiləşdirmələrlə, əsl sənətkarlıq ehtirası ilə sadə, təbii və aydın formada ifadə etmişdir.

*Tutuşdu qəm oduna şad gördüyüm könlüm,
Müqəyyəd oldu ol azad gördüyüm könlüm.
Diyari-hicrdə seyli-sitəmdən oldu xərab,
Fəzayi-eşqdə abad gördüyüm könlüm*

Füzuli yaradıcılığının yüksək zirvəsi – “Leyli və Məcnun” poemasıdır. Şərq xalqları içərisində çox geniş yayılmış bu mövzunun qədim bir tarixi vardır. Hələ qədim zamanlardan ərəb şifahi ədəbiyyatında mövcud olan bu mövzuda ilk dəfə 1188-ci ildə Nizami Gəncəvi epik poema yazmış, sonralar onlarca Şərq şairi bu mövzuya müraciət etmişlər. “Leyli və Məcnun” türk ədəbiyyatının da sevimli mövzularından olmuş və hələ XV əsrdən başlayaraq türk dilində bir çox “Leyli və Məcnun” əsərləri yaranmışdır ki, bunların içərisində geniş şöhrət qazanıb nadir sənət nümunəsi kimi əbədiləşən Füzuli poeması olmuşdur. Füzuli özünün həssas sənətkar təbiətinə çox uyğun olan bu mövzunu sələflərindən fərqli bir şəkildə işləyərək, əsərə bir çox yeni epizodlar və mövzu ilə bağlı türk xalq ədəbiyyatında yayılan rəvayətlər əlavə etməklə insanın mənəvi əzəməti, insan gözəlliyinin ülviliyi və məhəbbətin qüdrətini tərənnüm edən ölməz sənət abidəsi yaratmışdır. Saf, təmiz eşqin mənəvi qələbəsinə təsdiq edən bu əsərində şair bir sıra ictimai məsələlərə də toxunmuş, sevgi azadlığı, məhəbbət aləmində bərabərlik, insan şəxsiyyətinə hörmət, vəfa, sədaqət, fədakarlıq, dəyanət kimi gözəl sifətlərdən bəhs etmişdir [7].

*Mən gövhərəm, özgələr xiridar.
Məndə degil ixtiyari-bazar.
Dövrən ki, məni məzadə saldı,
Bilməm Kim idi satan Kim aldı.
Olsaydı mənim öz ixtiyarım,
Olmaz idi səndən özgə yazım.*

Poemada Füzulinin fəlsəfi-irfani düşüncələrinə də geniş yer verilir. Və həm də bu problemlər burada da yenə insan qəlbinin bu ali his-

silə bağlı şəkildə öz bədii-fikri tutumunu tapmışdır. Şair eləcə də İnsan və təbiət probleminin həllində bu zəmindən çıxış edir. Poemada "hünər və kamal əhli" olan zəka sahiblərinin müsibəti, müqəddəs arzular önünə çıxan maneələrin keçilməzliyinə etiraz da baş mövzu ilə ustalıqla əlaqələndirilir. Əsərdə xüsusi diqqəti çəkən problemlərdən biri də orta əsr qadınlarının hüquqsuzluğuna, kölə vəziyyətinə etiraz və üsyanıdır. Zəmanəsinin ictimai dərdlərini mahir sənətkar qələmilə göstərən bu poema həm ideya baxımından, həm də bədii gözəlliyi ilə klassik Şərq poeziyasının misilsiz nümunələrindən biri kimi tanınmaqdadır. Son dərəcə maraqlı kompozisiyası, sadə, zəngin dili ilə seçilən bu əsəri şair lirik ricətlər, baş verən əhvalatların ruhuyla səsləşən gözəl təbiət təsvirləri ilə daha da zənginləşdirmiş, hadisələr və qəhrəmanların əhvali-ruhiyyəsinə uyğun ecazkar qəzəl nümunələriylə zینətləndirmişdir. Bədii sözə zərgər dəqiqliyi ilə yanaşmağı bacaran ustad sənətkar doğma dilin zəngin ifadə imkanları və klassik poetikanın qayda-qanunlarından məharətlə bəhrələnmiş, şeirin məna tutumuna təsir edən və zahiri gözəlliyini artıran bədii vasitələri bir-birilə vəhdətdə işlətməmişdir [7].

Poemada xalq danışığı ifadələri, xalq məsəlləri, sadə el deyimləri, xalq ədəbiyyatının dərin hikmətini özündə əks etdirən aforizmlər ustalıqla əsas məzmunu bağlanır. Füzuli hələ gənc yaşlarında yazdığı "Bəngü Badə" əsərində də zəmanəsinin ictimai dərdlərinə toxunmuş, alleqorik şəkildə da olsa Bəng və Badənin timsalında mülk-torpaq üstündə gedən qanlı çəkişmələrə, şöhrət, ad-san, mənəmlilik üçün aparılan qəsbkarlıq vuruşmalarına qarşı çıxaraq Bəng ilə Badənin bir-birinə meydan oxuyan hücum və təhdidlərində dövrünün tarixi hadisələrinə işarə vurmuşdur. Füzuli zəmanəsində gördüyü ictimai çatışmazlıqlara, baş verən əbəs çəkişmələrə eləcə də "Söhbət ül-əsmar" əsərində öz münasibətini bildirmiş, yersiz qürur, mənasız öyünmələrin fayda vermədiyini, bir-birinin eyiblərini söyləməklə öz məziyyətlərini tərifləyən meyvələrin mübahisəsində göstərmişdir. Meyvələrin xassələri və onların hər birinin insan orqanizmi-

nə təsirini gözəl bilən şairin bu əsəri zahirən uşaqlar üçün yazılmış sadə əsər kimi görünə də öz fəlsəfi-nəsihətəməz ruhu ilə diqqəti cəlb edir. Əsərdə ictimai ədalətsizliyə etiraz edən, dünyanın vəfasızlığından şikayətlənən şair yazır:

*Dünya işinin mədarı yoxdur,
Heç kimsəyə etibarı yoxdur.
Eylər birisini sahibi-tac,
Ol birisin eylər ona möhtac.*

Azərbaycan-türk şerinin ustadı Məhəmməd Füzuli Şərq xalqlarının ədəbiyyatına qüvvətli təsir göstərən dahi bir sənətkardır. Xaqani, Nizami, Rumi, Nəsimi, Yunus Əmrə, Nəvai kimi ölməz şairlər sırasında əzəmətlə dayanan Füzulinin şerimizdə yeri ucalardan ucadır. Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin heç birində ondan sonra onun səviyyəsində şair yetişməmişdir. Bu gün də şerin dan yerində Füzuli ahından əbədi şam yanır!

Eşq beşiyində paklıqla tərbiyələnen, sözün fəlsəfi mənasında məhəbbət və dinin, dünya miqyasında bənzərsiz bir eşq təliminin banisi – filosofu və şairi olan Füzuli bütün dövrlərin ən böyük "aşiq"idir.

Romantizmi, müdrikliyi və həyat həqiqətini özündə birləşdirən Füzulinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm mərhələ oldu, onun əsərləri əsrlər boyu öz aktuallığını saxlayan klassikaya çevrildi.

Problemin elmi yeniliyi. Füzulinin lirikasında insan, onun əzəmətli, parlaq camalı təbiətdə olan bütün varlıqlardan üstün, qiymətli göstərilmişdir. Şair öz əsərlərində bədii sözün qüdrəti ilə bir-birindən cazibəli, əlvan, gözəl surətləri yaratmışdır. Füzuli yaradıcılığının Azərbaycan və bütün Şərq ədəbiyyatının gələcək inkişafına böyük təsiri olmuşdur.

Problemin aktuallığı və praktik əhəmiyyəti. Təsadüfi deyil ki, ilk Azərbaycan şairlərindən olan Füzuli ərəb və fars dillərinin təsirindən xilas olmaq üçün ciddi cəhd göstərmiş, sırf Azərbaycan xalq ifadələrindən istifadə edərək öz ana dilində yazmağa başlamışdır. Füzulinin əhəmiyyətini, onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki yerini daha yaxşı anlamaq və qiymətləndirmək üçün bütün bunlar nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. <https://president.az/az/articles/view/63328>
2. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı . II cildə. I cild / F. Köçərli. -Bakı: “Avrasiya press”, - 2005. -560 s.
3. Əlizadə L. Məhəmməd Füzuli : Metodik tövsiyələr və elmi tədqiqi məqalələr məcmuəsi. -Bakı: Şəms, -2007. - 92 s.
4. Xəliloğlu S. Füzuli ədəbi estetikası. / S. Xəliloğlu - Bakı: Adiloğlu, -2004. - 418 s.
5. Kərimli T. Görünməyən Füzuli. -Bakı, 2003. -108 s.
6. Rüstəmov A. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II cild. / A. Rüstəmov. -Bakı, 2014. -658 s.
7. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II cild. -Bakı, "Şərq-Qərb", -2005. -336 səh.

E-mail: ismayilova@mail.ru

1974@gmail.com

Redasiyaya daxil olub: 05.07.2024.